

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد شاهرود

گروه تاریخ

دانشکده علوم انسانی، گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد «M.A»

گرایش:

مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز

عنوان:

وضعیت سیاسی فرهنگی آسیای مرکزی در روزگار مغولان و تیموریان

استاد راهنما:

دکتر محمدنبی سلیم

استاد مشاور:

دکتر حسن شادپور

نگارش:

لیلا حسن آبادی

تابستان ۱۳۹۲

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد شاهرود

دانشکده علوم انسانی ، گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد "M.A."

گرایش: مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز

عنوان:

وضعیت سیاسی فرهنگی آسیای مرکزی در روزگار مغولان و تیموریان

نگارش:

لیلا حسن آبادی

تابستان ۱۳۹۲

هیأت داوران:

۱. دکتر محمد نبی سلیم

۲. دکتر حسن شادپور

۳. دکتر محمد علی علیزاده

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد شاهرود

تعهد نامه اصالت رساله یا پایان نامه

اینجانب لیلا حسن آبادی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد در رشته تاریخ از پایان نامه/ رساله خود تحت عنوان
با کسب نمره ۱۷/۷۵ و درجه خیلی خوب دفاع نموده ایم بدینوسیله متعهد می شوم:

۱. این پایان نامه/ رساله حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای
علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه موجود، نام منبع مورد
استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست مربوطه ذکر و درج کرده ام.

۲. این پایان نامه/ رساله قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین یا بالاتر) در سایر دانشگاه ها و
مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳. چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این
پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴. چنانچه در هر مقطعی زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را می پذیرم و واحد دانشگاهی
مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم
داشت.

نام و نام خانوادگی:

لیلا حسن آبادی

سپاسگزاری

حال که به فضل پروردگار نگارش این رساله به پایان رسید بر خود لازم می بینم قدردان زحمات و راهنمایی های ارزنده اساتید بزرگوار جناب آقای دکتر سلیم به عنوان استاد راهنما و جناب آقای دکتر شادپور به عنوان استاد مشاور باشم.

سپاسگزار پدر و مادر عزیزم هستم که وجودم از آن ها جان گرفت و همواره با چراغ ایمان و توکل بر خدا بدرقه راهم بودند و به رسم ادب و احترام دستان پر مهرشان را می بوسم و از خداوند می خواهم دعای خیرشان پشتیبانم باشد و صمیمانه ترین قدردانی خود را به برادر گرامی ام جناب آقای دکتر حسن حسن آبادی که همواره حامی بنده بوده اند تقدیم می کنم.

تقدیم به:

همسر عزیزم که مسیح وار با صبرش در تمامی لحظات رفیق راهم بوده و در سایه همدلی و همیاری او به این منظور نائل آمدم و تقدیم به فرزند دلبندم فرهان عزیز که در طول دوران تحصیل صبورانه مرا همراهی کرد تا بتوانم در کمال آرامش و آسایش به تهیه این رساله پردازم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده

فصل اول: کلیات

۳	۱-۱ بیان مسأله
۴	۲-۱ هدف
۵	۳-۱ سؤال اصلی
۵	۴-۱ سؤالات فرعی
۵	۵-۱ فرضیه اصلی
۵	۶-۱ فرضیه فرعی
۶	۷-۱ پیشینه تحقیق
۱۰	۸-۱ مشکلات پژوهش
۱۰	۹-۱ سازماندهی پژوهش
۱۱	۱۰-۱ روش تحقیق
۱۱	۱۱-۱ نقد منابع

فصل دوم: ماورالنهر در گذر تاریخ

۱۸	۱-۲ نام و جای ماورالنهر
۲۰	۲-۲ پیش از اسلام
۲۱	۳-۲ پس از اسلام
۳۰	۴-۲ تحولات فرهنگی
۳۲	۵-۲ ماورالنهر در عصر سامانیان
۳۳	۶-۲ از سامانیان تا شیانیان
۳۴	۷-۲ طوایف ترک و مغول ساکن در ماورالنهر در آستانه حمله چنگیز خان
۳۴	۱-۷-۲ اویغورها
۳۶	۲-۷-۲ قوم اویرات
۳۶	۳-۷-۲ قبیله قیات
۳۷	۴-۷-۲ مرکیت ها

۳۸ ۵-۷-۲ جلاير.
۳۸ ۶-۷-۲ ترکان قرلقى.
۳۸ ۷-۷-۲ قنقرات.
۳۹ ۸-۷-۲ كرائيت ها.
۳۹ ۹-۷-۲ نايمانها.
۴۰ ۱۰-۷-۲ قرقيزها.
۴۰ ۱۱-۷-۲ ختايى يا كيتان.
۴۱ ۱۲-۷-۲ قراخانيان.
۴۲ ۱۳-۷-۲ تاتارها.
۴۳ ۱۴-۷-۲ تنقوت ها.
۴۵ ۱۵-۷-۲ قراختايى.
۴۷ ۱۶-۷-۲ قوم تومات.
۴۷ ۱۷-۷-۲ قوم يىنكقوت.

فصل سوم: سلسله های حکومتگرماورالنهر در دوره فطرت مغول تا تیمور

۵۰ ۱-۳ آل چوپان
۵۰ ۱-۱-۳ اصل و نسب چوپانيان.
۵۰ ۲-۱-۳ امير چوپان.
۵۱ ۳-۱-۳ تیمورتاش و سرگذشت او
۵۲ ۱-۳-۱ اقدامات تیمورتاش
۵۲ ۲-۳-۱ افول تیمورتاش
۵۲ ۲-۳ بنیان حکومت چوپانيان و چگونگی آن
۵۲ ۱-۲-۳ امير شيخ حسن چوپانى و بيان مراحل زندگى وی
۵۴ ۲-۲-۳ صفات و شخصيت امير شيخ حسن
۵۴ ۳-۳ امير ملك اشرف
۵۵ ۱-۳-۳ مشخصه های سياست داخلى ملك اشرف
۵۶ ۴-۳ سرانجام چوپانيان
۵۶ ۵-۳ جلايريان، اصل و نصب
۵۷ ۱-۵-۳ به قدرت رسيدن جلايريان
۵۹ ۲-۵-۳ شيخ حسن بزرگ

- ۳-۵-۲-۱ مبارزات سیاسی امیر شیخ حسن جلایری ۶۰
- ۳-۶-۳ معز الدین اویس ۶۱
- ۳-۶-۱ سیاست کشور داری و خصوصیات اخلاقی شیخ اویس ۶۴
- ۳-۷-۳ سلطان حسین جلایری ۶۵
- ۳-۸-۳ سلطان احمد جلایری ۶۶
- ۳-۹-۳ امرای آخرین دولت جلایری ۶۸
- ۳-۱۰-۳ وضعیت نظامی ، تشکیلات اداری ، مالیاتی و اجتماعی ۶۸
- ۳-۱۰-۱ ادبیات ۶۹
- ۳-۱۱-۳ کارنامه عملکرد جلایران ۷۰

فصل چهارم: اوضاع سیاسی فرهنگی در ماوراءالنهر

- ۴-۱-۱ ماوراءالنهر مقارن ظهور تیمور ۷۳
- ۴-۲-۲ پیشینه خاندان تیمور ۷۴
- ۴-۳-۳ قدرت یابی تیمور نزد حکمرانان ماوراءالنهر ۷۷
- ۴-۴-۴ تثبیت قدرت تیمور در ماوراءالنهر ۸۲
- ۴-۵-۵ شعب علم و دانش در دوره تیموریان ۸۳
- ۴-۶-۶ تدوین زیج الغ بیکی و هیأت و نجوم و ریاضیات فلکی ۸۶
- ۴-۷-۷ وضعیت مذهبی در ماوراءالنهر در دوره مغول و تیمور ۸۹
- ۴-۷-۱-۱ دین بودایی ۸۹
- ۴-۷-۲-۲ دین یهود ۹۰
- ۴-۷-۳-۳ مسیحیت ۹۰
- ۴-۷-۴-۴ زرتشت ۹۱
- ۴-۷-۵-۵ اسلام ۹۲
- ۴-۷-۶-۶ شیعه در دوره مغول و تیمور ۹۵
- ۴-۶-۸-۸ حروفیه ۹۷
- ۴-۶-۹-۹ نعمت اللهیه ۹۸
- ۴-۶-۱۰-۱۰ نوربخشیه ۹۸
- ۴-۷-۷-۷ جایگاه علوم نزد مغولان و تیموریان در ماوراءالنهر ۱۰۰
- ۴-۷-۱-۱ علم قرائت ۱۰۱
- ۴-۷-۲-۲ علم تفسیر ۱۰۱

۱۰۴ حدیث ۳-۷-۴
۱۰۶ فقه ۴-۷-۴
۱۰۸ کلام ۵-۷-۴
۱۱۰ اخلاق ۶-۷-۴
۱۱۱ ادبیات عرب ۷-۷-۴
۱۱۲ علم لغت ۸-۷-۴
۱۱۲ صرف و نحو ۹-۷-۴
۱۱۳ علوم بلاغت و شعر و انشاء ۱۰-۷-۴
۱۱۵ دانش ها ۱۱-۷-۴
۱۱۵ فلسفه ۱۲-۷-۴
۱۱۷ منطق ۱۳-۷-۴
۱۱۷ طب ۱۴-۷-۴
۱۱۹ نجوم ۱۵-۷-۴
۱۲۰ ریاضیات ۱۶-۷-۴
۱۲۲ عرفان و تصوف ۱۷-۷-۴
۱۲۵ تاریخ ۱۸-۷-۴
۱۳۰ نتیجه گیری
۱۳۳ منابع و مأخذ
۱۴۱ چکیده انگلیسی

چکیده

ماوراءالنهر در حیات سیاسی و اجتماعی خویش و در گذر زمان منشأ تحولات و دگرگونیهای بسیاری بوده است. پیدایش دولتهای مستقل و نیمه مستقل متعدد در این نواحی و رونق و شکوفایی فرهنگی در ادواری از تاریخ و بروز ویژگیهای دیگر در دورانهای مختلف، این منطقه را از کانونهای مهم فلات ایران ساخته است. به ویژه آنکه منطقه ماوراءالنهر معبری برای تهاجمات به ایران بوده است. با ورود مغولان به این منطقه و از میان رفتن حکوت های محلی گسترش اسلام برای مدت ها متوقف شد و آثار تمدنی و فرهنگی آن به همراه کشتارهای وسیع انسانی رو به تباهی و نابودی نهاد. در دوره ایلخانان ماوراءالنهر تا حدودی روی آرامش به خود دید و در سایه توجهات برخی از ایلخانان رونق محدودی در عرصه فرهنگ و دین حاصل شد.

در این پژوهش بر آن بودیم تا وضعیت این منطقه را در دوره مغول و تیمور در عرصه های سیاسی فرهنگی اجتماعی مورد بررسی قرار دهیم.

روش تحقیق در این پژوهش به صورت کتابخانه ای بوده که با ملاحظه اسناد و مدارک و فیش برداری توامان گردیده. نتایج حاصل در این رساله اینگونه قابل بیان است پس از حملات ویرانگر مغول هرج و مرج و نابسامانی نظام اداری ماوراءالنهر را فرا گرفت اما پس از مدتی این سازمان اداری مجدداً احیا شد و سر و سامان مختصری پذیرفت از سوی دیگر در اثر تهاجم مغول یکی از تحولات مهم در منطقه ماوراءالنهر جایگزینی قوانین مغولی یا یاسای چنگیزی با شعائر و قوانین اسلامی است.

کلید واژه: ماوراءالنهر، مغولان، ایلخانان، تیموریان، فرهنگ و علوم اسلامی

فصل اول:

کلیات تحقیق

۱-۱ بیان مسأله

اعراب مسلمان، ماوراءالنهر را در سالهای پایانی قرن اول هجری در دوران خلافت ولید بن عبدالملک اموی (۸۶-۹۶ ق)، تحت فرماندهی قتیبه بن مسلم باهلی تصرف کردند.

با گرایش روزافزون مردم به این دین آسمانی، ماوراءالنهر پس از گذشت یک قرن به یک جامعه کاملاً دینی و مسلمان تبدیل شد و مطالعات دینی در زمینه‌های حدیث و علوم قرآنی و فقه به صورتی جدی و پویا شکل گرفت به طوری که از قرن سوم هجری علمای بزرگی از آن دیار برآمدند و تألیفات بسیاری که حاصل تلاش های علمی آنان بود از خود به یادگار گذاشتند.

در دوره حاکمیت خاندان دانش دوست و دانش پرور سامانی (نیمه دوم قرن سوم تا اواخر قرن چهارم هـ) شهرهایی چون سمرقند و بخارا و نَسَف و کش از مراکز اصلی مطالعات اسلامی به شمار می‌رفتند و در سایه حمایت این خاندان، دانشمندان زیادی در آنجا گرد آمدند و بخارا عنوان پرافتخار «قَبَّةُ الاسلام» گرفت.

با ضعف و برفتادن سامانیان در سال ۳۸۹ هـ عصر طلائی تمدن ماوراءالنهر به سرآمد و اقوام ترک بیابانگردی که تازه به اسلام گرویده بودند، به تدریج ماوراءالنهر را اشغال کردند و حکومت ترکان قراخانی در آن سرزمین شکل گرفت که ۲۲۰ سال (۳۸۹ - ۶۰۹ ق) ادامه یافت؛ اما چراغ مطالعات دینی به ویژه در علوم نقلی همچنان روشن ماند و افتان و خیزان به حیات خود ادامه داد و آثار علمی بسیاری پدید آمد که بخشی از آنها تاکنون باقی است و عظمت این گونه مطالعات در آن دوره را نشان می‌دهد.

بررسی ها نشان می دهد که جریان فرهنگ و تمدن در ماوراءالنهر پس از سقوط سامانیان تا آمدن مغولان تا حدودی ضعیف تر و کندتر از روزگار سامانیان، ادامه داشته و حیات فرهنگی و اجتماعی در آنجا بر اساس تعلیمات دینی و با توجه به شرایط سیاسی و اجتماعی غالب ادامه داشته است.

در این دوران تلاش های پایانی برای گسترش اسلام و فرهنگ اسلامی در دورترین نقاط ماوراءالنهر و ترکستان در قرن های پنجم و ششم هجری انجام گرفت و فرهنگ اسلامی در همین سده ها در ماوراءالنهر به زبان ترکی تدوین و بازنویسی شد.

در سده های پنجم و ششم هجری، گروه های زیادی از سادات علوی و شیعیان اسماعیلی، به سبب وجود شرایط خاص سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در ماوراءالنهر حضور یافته و مسکن گزیده اند.

از متصرفات چنگیزخان، ماوراءالنهر سهم جغتای و خوارزم و دشت قیچاق نصیب جوچی شد. از آنجا که جغتای و فرزندان او دیگر فتوحاتی را در پیش نداشتند، بزودی ماوراءالنهر رو به آرامش نهاد و اندک اندک ویرانی‌ها آباد شد. ساکنان ماوراءالنهر مسلمان بودند و وزیران دولت جغتایی نیز از مسلمانان بودند.

در نتیجه تحت تأثیر فرهنگ و تمدن اسلامی مغولان در ماوراءالنهر دسته دسته مسلمان شدند. از اولین فرمانروایان جغتایی که مسلمان شد، براق خان بود. با مسلمان شدن مغولان در ماوراءالنهر، خوی وحشیگری آنان پایان یافت و دایره نفوذ تمدن اسلامی به مرزهای چین نیز رسید. ماوراءالنهر از نظر فرهنگی بعد از سلطه مغول و در سده های هفتم، هشتم و نهم هجری وضع قابل توجهی داشت و دوباره در دوره تیموریان به یکی از مهمترین مراکز تمدنی عالم اسلام تبدیل شده بود. تیمور به جای امپراطوری مغول، امپراطوری ترک را ایجاد کرد. لیکن مشروعیت مغولان را رها نکرد. امپراطوری تیمور از لحاظ فرهنگی، ترکیبی بود از ترک و ایرانی. تیمور، علماء، فضلا، مهندسان و هنرمندان را از نواحی مفتوحه به ماوراءالنهر کوچ می داد و به این صورت بر غنای فرهنگی این منطقه می افزود.

دوره شاهرخ فرزند تیمور، دوره شکوفایی ادبی و هنری بود. این دوره، دوره طلایی «رنسانس تیموری» و «دوره احیاء علم و دانش» نامیده شده است. شاهرخ و همسر هنر پرورش گوهرشاد، مساجد، مدارس و ابنیه عالی در قلمرو قدرت خویش بنا کردند. مسجد گوهرشاد در مشهد رضوی و در کنار بارگاه امام رضا علیه السلام و مسجد جامع گوهرشاد در هرات، از درخشانترین آثار معماری این عصر است. به سعی و تشویق شاهرخ، کتابخانه‌ای عظیم نیز در هرات به وجود آمد که جامع تعدادی از نفایس آثار بود.

۱-۲ هدف

هدف در این پژوهش را می توان در موارد ذیل برشمرد:

بررسی تبعات حمله مغول و میزان خسارات وارده بر شهرها و مذاهب موجود در ماوراءالنهر و همینطور بررسی

ساختار فرهنگی ماوراءالنهر همزمان با حمله مغولان و چگونگی بازسازی آن

بررسی نظام اداری در دوره مغول و تیمور و تأثیر ایرانیان در شکوفایی آن و از سوی دیگر بررسی میزان خسارات

وارده بر ساختار علمی ماوراءالنهر پس از کشتار علماء و دانشمندان اسلامی

۱-۳ سؤال اصلی

۱. مهم ترین مؤلفه های سیاسی، فرهنگی منطقه ماوراءالنهر در دوره مغول و تیمور شامل چه مواردی است؟

۱-۴ سؤالات فرعی

۱. در جریان حملات مغول و تیمور به منطقه ماوراءالنهر وضعیت سایر ادیان چگونه بود؟
۲. رونق یا افول علوم اسلامی در منطقه ماوراءالنهر پس از حملات مغول و تیمور دارای چه مشخصاتی است؟
۳. عملکرد مغولان و تیموریان در منطقه ماوراءالنهر دارای چه ویژگی هایی است؟

۱-۵ فرضیه اصلی

۱. ویرانگری های وحشیانه و تخریب ساختارهای سیاسی، فرهنگی، اقتصادی ماوراءالنهر در جریان حملات مغولان و تیموریان از جمله مهم ترین مؤلفه های این منطقه به شمار می آید.

۱-۶ فرضیات فرعی

۱. ادیانی نظیر یهودیت، مسیحیت و زرتشت پس از حملات مغول دچار بحران های متعددی شدند و چه بسا مجبور به ترک محل و عزیمت به سایر مناطق بد آب و هوا نظیر کرمان و یزد گردیدند، اما بودائیان این منطقه به علت تمایلات برخی از ایلخانان به این دین در پاره ای از موارد حتی دچار رشد و شکوفایی هم شدند. این روند در دوره تیمور با تمایلت اسلامی نامبرده تکرار شد.
۲. رونق علوم اسلامی در دوره مغول در منطقه ماوراءالنهر دارای چندان ابعاد قابل اعتنایی نیست زیرا ایلخانان مغول مخصوصاً اولوس جغتای دارای تمایلات شخصی بودایی بودند اما پس از اسلام آوردن برخی از ایلخانان و شاهزادگان مغول رونق محدودی در علوم اسلامی دیده شد اما با قدرت یابی تیمور و توجه اش به منطقه ماوراءالنهر رونق علوم اسلامی در این منطقه چشمگیر شد.

۳. عملکرد مغولان و تیموریان در منطقه ماوراءالنهر عموماً دارای اهداف سیاسی بوده و توجه نامبردگان به اصول اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی دارای عقبه سیاسی بوده و با این هدف مورد توجه قرار گرفته شد که حیات سیاسی ایشان را تضمین کند.

۱-۷ پیشینه تحقیق

هیچ اثر مستقل و جداگانه ای در خصوص موضوع مورد نظر به زیور طبع آراسته نگردیده اما از جمله کتبی که در نمایی کلی به اوضاع ماوراءالنهر و جایگاه مغولان و تیموریان در آن اشاره کرده باشد کتاب واسیلی ولادیمیروویچ بارتولد) معروف به «ویلهم بارتلد»، (۱۸۶۹ - ۱۹۳۰) ترک شناس و ایران شناس نامور روسی است. «ترکستان نامه» یا «ترکستان در عهد هجوم مغول»، اثر واسیلی ولادیمیروویچ بارتولد (۱۸۶۹ - ۱۹۳۱ م) و ترجمه کریم کشاورز، تاریخ هفتصد ساله ترکستان را از زمان حضور اعراب مسلمان تا پایان استیلای مغولان، به تفصیل یاد و معرفی نموده است.

کتاب که از دو جلد تشکیل شده است، شامل مقدمه و متن می باشد که متن آن، شامل پنج فصل است و عصر نوینی را -در تاریخ آسیای میانه و تا حدی ایران- می گشاید.

فهرست محتویات جلد اول:

در جلد اول، پس از یادداشت مترجم و فهرست، شرح زندگانی آکادمیسین بارتولد (از پطروشفسکی)، مقدمه‌ی چاپ دوم متن روسی (از پطروشفسکی) و مقدمه‌ی مؤلف بر چاپ اول روسی در سال ۱۹۰۰ ذکر شده، سپس متون و منابع شامل عهد پیش از مغول (متن‌های فارسی و عربی که از منابع کار بارتولد بوده است، مورد ارزیابی و نقد قرار می‌گیرد)، بررسی آثار دوران هجوم مغول و پس از آن و کتاب‌های کمکی. اینها همه پیش از متن کتاب درج شده است. در ادامه، دو فصل از فصول پنج‌گانه متن کتاب، در این جلد ذکر می‌شود.

فصل اول، در جغرافیای ما وراء النهر:

تحقیقی که در این فصل آمده است خود شاهکاری است از تحقیقات جغرافیایی. اتکا به منابع دست اول، قدرت استنباط و شیوه تحلیل، امکان طرح و بررسی مباحثی را به بارتولد داده است که در کمتر اثری از نوشته‌های محققانه دانشمندان نظیری برای آن می‌توان یافت.

فصل دوم، در باره آسیای میانه پیش از قرن دوازدهم میلادی (قرن ششم هجری):

در این فصل، از وضع زندگی مردم ما وراء النهر و شیوه‌ی حکومت و نظام طبقاتی آنان به تفصیل سخن می‌رود، از اخبار مربوط به جریان فتوحات اعراب گفت‌وگو می‌شود و روش حکومت تازیان و حکمرانان آنان بر منطقه‌های گشوده تحلیل می‌گردد و از پیدایش نهضت‌ها و قیام‌ها سخن به میان می‌آید. البته این، رئوس مطالب است که یاد کرده‌ام و گر نه در مطاوی هر یک از این فصول، مباحث دقیق و باریکی مطرح می‌شود که ویژگی کار پر ارزش بارتولد را مسجل می‌سازد، همچون رواج سکه و آثار اجتماعی مترتب بر آن و یا چگونگی تدابیر یعقوب لیث در حصول حکومتی مستقر و مصادره‌ی اموال توان‌گران و نرمش برادر او عمرو و اظهار تمکین نسبت به خلیفه و دست‌درازی به ما وراء النهر و قلمرو سامانیان که موجب نابودی وی گردید و توضیح مقدمات حکومت سامانی و مناسبات سیاسی سامانیان و ترکان و... محتوای جلد دوم که سه فصل دیگر از فصول پنج‌گانه می‌باشد، بعد از فهرست محتویات، به قرار ذیل می‌باشد:

فصل سوم: قراختائیان و خوارزمشاهیان

پس از ذکر مقدمات مبسوط در باب این حکومت‌ها، فصل سوم، با این نتیجه‌گیری به پایان می‌رسد: «بدین طریق سازمان سیاسی شرقی اسلامی که به دست عباسیان ایجاد شده و در زمان طاهریان و سامانیان تکامل یافته بود، اکنون دچار پاشیدگی و فساد کامل گشته بوده، اهمیت دستگاه اداری بالکل سلب گردیده بود... محمد به هیچ‌یک از عناصر دستگاه دولت و هیچ طبقه‌ای از اهالی نمی‌توانست تکیه کند. نتیجه‌ی مبارزه‌ی میان چین دولت‌ی با نیروهای تازه‌نفس صحرائشینان که در آن زمان به‌وسیله‌ی یکی از داهی‌ترین سازمان‌دهندگان همه‌ی قرون و اعصار متحد شده بودند، معلوم و قابل درک است. علامت گیومه کجا بسته می‌شود؟»

فصل چهارم: چنگیز خان و مغولان

جریان پیدایش امپراطوری صحرائشینی چنگیزخان و ویژگی‌های ساختمان آن، مورد بحث این فصل است و در همین بخش، نشان داده می‌شود که سطح فرهنگ و تمدن مغولان چنگیز خان مسلماً از قبایل همانندش هم فروتر بوده است... و نمایندگان فرهنگ و تمدن در دربار چنگیز خان... بازرگانان مسلمانان بوده‌اند... و بالاخره استعداد عظیم چنگیز خان در سازمان امور، جالب منتهای توجه است.

فصل پنجم: ترکستان در زیر سلطه‌ی مغولان

این فصل، نخستین بار است که از روی دست‌نوشته‌ی بارتولد که در بایگانی فرهنگستان علوم شوروی محفوظ بوده است، منتشر می‌شود. این فصل، در دست‌نوشته مزبور، عنوان ندارد و با کلمات «اوکتای قآن، در زمان حیات پدر...» آغاز می‌گردد. سخن با گزینش اوکتای از طرف پدر و دلایل برتری او بر برادران دیگر، جوچی و تولوی خان، شروع می‌شود و از حوادثی که در طول این حکومت بر ترکستان رفته است و عصیان‌هایی که روی داده است، یاد می‌گردد. کتاب، با یک ذیل، با عنوان «تواریخ وقایع» که سال‌شماری دقیق است از حادثه‌ها و اتفاقات بزرگ و دو ضمیمه، شامل رؤس مطالب رساله پایان تحصیل تحت عنوان «ترکستان در زمان هجوم مغولان» و سخن‌رانی پیش از دفاع از رساله‌ی پایان تحصیل و یک فهرست کامل به پایان می‌رسد. نکته اساسی و آخرین، آن است که کتاب، با نثری به غایت فصیح و روان و منسجم به فارسی ترجمه شده است. نقد و بررسی و معرفی آثار تاریخی - جغرافیایی و نیز توصیف بلاد که در مقدمه مفصلی توسط مؤلف بیان گردیده، نشان‌دهنده مهارت و تسلط مؤلف بر کم و کیف منابع و مآخذ است. آنچه که بر اهمیت و وزانت علمی کتاب افزوده، ابتکار و خلاقیت بارتولد است در نحوه تدوین کتاب و ابداعاتی که در این زمینه ارائه داده است؛ از آن جمله ابتکار وی در تبیین مآخذ و روش کار که شاید در آن زمان تازگی داشته است.

۸-۱ مشکلات پژوهش

مشکلات نگارنده در جریان پژوهش را می توان در این موارد بیان کرد:

۱. هجوم ویرانگر مغول و تیمور به این منطقه زیر ساختهای فرهنگی، سیاسی، اقتصادی منطقه را دچار دگرگونی جدی کرده و انتقال آن در منابع تاریخی آن عصر و بعد از آن با تردیدهای جدی مواجه بوده است. استخراج این اطلاعات و رسیدن به دیدگاهی واحد از بین مطالب ضد و نقیض نگارنده را با شکلات متعدد مواجه کرد.
۲. جدای از تعصبات دینی و مذهبی، وابسته و درباری بودن برخی مورخین و پوشیدگی بسیاری از رخدادها بر پژوهشگران این عصر مشکلات محققین این حوزه را دو چندان کرده است.

۹-۱ سازماندهی پژوهش

این پژوهش در چهار فصل تنظیم گردیده است. در فصل اول طبق چهارچوب اصلی دانشگاه به مقدمه، بیان مساله، سوالات و فرضیات در کنار مشکلات و روش تحقیق پرداخته ایم.

در فصل دوم با عنوان "ماورالنهر در گذر تاریخ" به پیشینه تاریخی این منطقه پرداخته ایم در این فصل به شرح اقوام و قبایل ساکن در این منطقه و پرداخته ایم نظیر: طوایف ترک و مغول ساکن در ماورالنهر در آستانه حمله چنگیز خان، اوغورها، قوم اویرات، قبیله قیات، مرکیت ها، کرائیت ها، نایمانها، قراخانیان و غیره

در فصل سوم با عنوان "سلسله های حکومتگر ماورالنهر در دوره فطرت مغول تا تیمور به شرح نظام حکومتی این سلسله ها اختصاص دارد در این فصل عناوینی مثل آل چوپان، جلایریان. در این فصل اصل و نسب، نحوه بر آمدن، پادشاهان، تباهی و سقوط، و اوضاع فرهنگی مورد بررسی قرار گرفته است.

در فصل چهارم با عنوان: اوضاع سیاسی فرهنگی در ماوراء النهر فضای علمی ادبی این منطقه را در دوره هجوم مغول و تیمور بررسی کرده ایم. به قدرت رسیدن تیمور و تاسیس سلسله تیموریه در کنار عملکرد این سلسله در منطقه ماورالنهر مورد بررسی قرار گرفته است. در این بین در بررسی اوضاع فرهنگی این منطقه به جایگاه ادیان در این منطقه نظیر بوداییان، مسیحیان، یهودیان، زردشتیان و مسلمانان پرداخته ایم از سوی دیگر جایگاه علوم نزد مغولان و تیموریان در ماوراءالنهر مورد بررسی قرار گرفته است علوم عقلی و نقلی همینطور ریاضیات، منطق، فلسفه، تفسیر و سایر علوم را تشریح نموده ایم.